

DURKHEIM EMIL

Irta: HORT DEZSÓ

A francia szociológus rendkívüli hatású életének három nagy állomása van: a társadalomtudomány módszeréről, a vallás kezdeti formáiról s a morális nevelésről írott művei. Mert az első nagyobb munka: a munkamegosztásról szóló, bármily jellemző is írója szellemi alkatára, voltaképp még csak az utkeresést, az egyéni stílus és mondanivaló kialakulását jelenti. Durkheim akkor lesz Durkheim: a francia társadalomtudományi gondolkodás Descartesja, akinek iránymutató elvei ma is élő és alakító valóságok, amikor 1894-ben megjelenteti *Les règles de la Méthode sociologique* című művét.

I.

E módszertani, helyesebben szociológiai-ismeretelméleti mű legfontosabb eredménye a „faits sociaux“: a társadalmi tényvilág meghatározása.

Durkheim is, mint minden a szó való értelmében pozitívista gondolkodó elsősorban arra törekedett, hogy meghatározza és elhatárolja érdeklődésének tárgykörét: a valóságnak azt a részét, mely felé rendszerező, összefüggéseket és törvényszerűségeket kutató figyelme fordult. S e tárgyakat: a szociális tényvilág végső gyökerét a társas élet szabályai-ban, előírásaiban, parancsaiban találta meg, melyek meghatározzák és irányítják az egyén cselekvését, melyek szinte, a fizikai világ tárgyaihoz hasonlóan, áthatolhatatlan sűrűségű közegeként veszik körül. *Nous sommes agis plus que nous agissons* — írja egyik késői művében s e nehezen fordítható mondat körülbelül azt jelenti, hogy akkor is mikor szabad akaratunk szerint cselekedni látszunk, rajtunk kívül álló erők cselekedtetnek bennünket... Ezeknek az erőknek a rendszeres feltárására törekedett.

E „fait social“-nál, mely nemcsak a durkheimi, hanem az egyetemes társadalomtudományi ismeretelmélet egyik rendkívül fontos problémája, mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy merőben félreismeri az Durkheim gondolatrendszerének lényegét, aki a faits sociaux-ban valami materiális tényezőt keres. Durkheim soha, egy pillanatig sem hagyta figyelmen kívül a társadalmi tényvilág szubjektumhoz kötött jellegét — azt, hogy a társas tények valójában csak a társadalmiasult egyesekben — „en nous et par nous“ — léteznek, akkor és úgy éppen, hogy az egyeseket valaminő magatartásra buzdítják vagy kényszerítik. Nem feledte, hogy az „egyház“, az „iskola“, a „szokás“, a „törvény“, a „vérbeli vagy a szomszédos közösség“ csak annyiban valóságok, amennyiben emberek megélik őket: szerintük élnek; hogy e társas tények élettartama és alakító hatalma ugyan lényegesen hosszabb és nagyobb, mint az egyéni életé, de azért mégis csak az egyén igenlésével válnak valósággá és nélküle

puszta szavak, halott sémák, ideális — csak éppen nem létező árnytipusok... Ám vajjon képes-e az egyes ember, kérdi Durkheim, a maga élő cselekvésének parányi hatósugarával átfogni egy közösség valamennyi életszabályát? Nem tekinthetjük-e épp az egyessel szemben egy társadalom szabályait és törvényeit (s e szabályok szervezett csoportjait: az intézményeket) úgy, hogy azok időnként mintegy szolgálaton kívül állanak? Hogy róluk az egyes ember, pillanatnyilag nem tud, mert nem éli meg őket s amelyek így nem élnek benne és általa? Nem ép ezek az életszabályok és intézmények vannak-e az egyes gyors és tűnő cselekvésmódjaival s a benne közvetlenül élő parányi részletszabályokkal szemben tulsúlyban? Mikor és hányszor lesz életében például a földjét mivelő paraszt cselekvő tagja az államnak, hívő-e máshol, mint a templomban, mi köze a szellemi kultúrához? Ha pedig úgy van, mintahogy kétségtelenül úgy van, hogy a társadalom életszabályai valójában az egyesén kívül léteznek s csak akkor válnak az egyesre nézve iránytadókká, ha hatókörükbe lép, nem nyilvánvaló-e, hogy a társadalom törvényeit és intézményeit nem az egyes akarata élteti; hogy épp megfordítva e szabályok és intézmények tekinthetők úgy, *mintha* (az „Als ob“ filozófia érdekes elméletének egy pompás példája) az objektív létezés egy magasabb, az egyéni élet változó és muló körein tulmenő életvalóságát képviselnék...

Igaz, hogy ez az „alsob“ filozófia a durkheimi mondatok során gyakran abszolút igenlő formában jelenik meg. Az öngyilkosságról szóló műben olvassuk például, hogy a „társadalmi tendenciák... éppoly reális erők, mint akár a kozmikus erők, ha más is a természetük; éppúgy kívülről hatnak az egyesre, ha más utakon is...“ Bizonyos, hogy ma már: néhány évtizede tartó szakadatlan eszmélkedés eredményeképpen nem írunk le oly merészen e mondatot, mint Durkheim tette 1897-ben, mikor megjelent a *Le Suicide*. De a figyelmes olvasó már a több, mint negyven év előtti fogalmazásból is kiérzi, hogy Durkheim itt csak az új utakra lendülő gondolat új hangsúlyával fejezi ki magát; hogy valójában nem gondolt és nem is gondolhatott itt sem másra, minthogy a társadalom élő törvényei és intézményei hatalmas feszültségű potenciális energiákhoz hasonlíthatók, melyek cselekvő energiákká változnak, mihelyt az egyes ember hatókörükbe lép...

Azok az életszabályok, melyek egy „istentisztelet“ hívőinek lelkében élnek s így e hívők magatartását irányítják, nincsenek természetesen érvényben a „vendéglő“-ben vagy a „kártyá“-nál. Az iskola nem futballmeccs, a műhely nem szalon. Az orvos vagy az ügyvéd vagy a tanár vagy a színész a legtöbbször magánember, családapa, turista, hívő vagy szabadgondolkodó is — és mindez természetesen csak látszólag egyszerre, valójában csupán egy-egy, hosszabb vagy rövidebb, fontosabb vagy kevésbé fontos szakaszán az egyéni életnek. Egy ember csak egy ember, akinek muló állapotai a társas élet szövevényében egészen parányi hatósugaruak. Nem is tudna élni, ha nem volna képes akaratát, figyelmét, cselekvésmódját az élet zajló óceánjának egy parányi pontjára irányítani. De vajjon, ha az óceán vízcseppekből áll is, nem több-e hasonlíthatatlanul, mint a vízcsepp? S nem óceán-e a társadalom a vízcseppnyi egyes ember kis köreihez, muló és változó állapotaihoz és megéléseihez képest? Nem szükséges-e hát az egyesén kívül keresni a társadalom lényegét? S nem volt-e szükséges e nagysúlyu megismerés különös erejű hangsúlyo-

zása ép Durkheim idejében, mikor Gabriel Tarde s a többi pszichologizáló „szociológusok“ az ember ősi ösztöneiben s néhány atavisztikus magatartási formában (utánzás!) keresték a társadalom alkotó és alakító megnyilatkozását? Nem kellett-e velük szemben a szellemi harcok teljes fegyverzetével: rendszerező és kifejező művészetének minden elánjával fellépni és leszögezni, hogy nem a pszüché adottságai, hanem az előírások és intézmények teszik a szociális élet döntő valóságát — előírások és szervezett csoportjaik: az intézmények, melyek éppugy befolyásolják a társadalmassult ember magatartását, akár a materiális külvilág erői, mihelyt hatósugaruk az egyén életében aktívá válik: mihelyt az egyes ember oly irányu cselekvésbe kezd, mely az ő hatókörükbe tartozik. S nem volt-e szükséges épp Durkheim idejében, az atomizált Franciaországában ez a hangsúly, hogy egyénfeletti erők alakítják az egyesek életét, hogy ők képezik a társadalmi lét, a személytelen parancs potenciáját — a parancsot, melynek engedelmesség jár minden körülmények között és minden kérdés nélkül, nem az egyéni haszon és jóézés utilitárius értelmében, hanem abban a bizonyosságban, hogy jó és célszerű, mert a közösségi életre hasznos, így vagy úgy cselekedni; s hogy ezért e parancsokat egy magasabb hatalom írta és írja elő — még arra az esetre is, ha az egyesre muló jellegű kárt hoznak vagy ép' az egyéni élet feláldozását követelik tőle...

Nem oly könnyű persze a durkheimi életműnek ezt a szinte legjellegzetesebb részét, mely az epinali rabbinus fiát: az „írás“, az isteni eredetű jog szellemi ivadékát oly nagyon jellemzi, megérteni. Csak akkor juthatunk a „fait social“ közelébe, ha tudjuk, hogy Durkheim módszertani és ismeretelméleti megállapításaival — a maga lelki alkatának benső parancsa szerint — a társas élet alaptényének maradandó jellegét akarta kiemelni — azt a „durée“-t, mi nélkül nincs maradandó életvalóság. És kétségtelen, hogy ez sikerült is neki.

II.

Mi tehát a „társadalom?“

Már az enciklopédisták tudják: „une manière ordinaire d'agir“: a cselekvés közös, szokásos, rendszeres formája... S ha a durkheimi iskola egyik kiváló képviselője, a Sorbonne szociológusa: René Maunier Szociológiai Bevezetőjében — a descartesi precizitás, a comtei gondolatgazdagság s a durkheimi szociológiai pillantás e kis remekművében — a társadalmi jelenségvilág végső lényegét a közös szokásokban, cselekvés és magatartásmódokban látja, melyekhez az egyén igazodik, mert elő vannak számára írva („des usages communes obéis et sanctionnés“), úgy majd kétszázéves francia megismerést fog pompás stílusa acélkeretébe.

Az enciklopédistáktól Maunierig azonban Durkheimen át vezet az út. Mert Durkheim kutatta a társadalmi közös cselekvés gyökereit, a közös magatartás alapfeltételét, s ő emelte e szankciót — sokszor szinte prófétai ihlettel — új transzcendentális magasságokba: Van valami körülöttünk, írja, valami nagy és bonyolult realitás, melynek erőit éppugy csak hatásaikban érezzük, mint a fizikai vagy tárgyi környezetét. Valami, ami éppugy nélkülözhetetlen a társas élethez, akár a levegő a fizikaihoz. Valami életadó közeg, mely tiszta és átlátszó és mégis áthatolhatatlan sűrűségű, mely óv és melenget s amely büntet is... Minél kezdetibb fokon

áll a közösség, annál egységesebb és egyetemesebb erejű, minden életnyilvánulást átfogóbb e fluidum...

Durkheim egyik művét, mely 1912-ben jelent meg s a vallásos élet elemi formáiról szól, épp e kezdeti szociális kényszer beható vizsgálatának szentelte. A *Les formes élémentaires de la vie religieuse* azon a fokon tárja elénk a társadalmi jelenségvilágot, mikor még egy a szabály, mely szerint a csoportos cselekvés alakul, a közös cselekvés, melynek csoportalakító formáját szabályok írják elő s a csoport, mely a szabályt és cselekvést garantálja; azon a fokon, mikor a „totem“ egykép jelöli a közösség nevét, változatlan cselekvésformáját és életszabályait, melyeket a közület még emberfeletti eredetűnek és hatalmunak tisztel; mikor a *Régles-Comportements-Groupments* hármas szociális tényvilágát még a kezdetleges vallás öntudatlan eszméi és halálthozó szankcióval ellátott ritusai fogják egységbe.

Bennünket ez összefüggésben nem érdekelnek a „totem“ sajátos megjelenési formáival foglalkozó néprajzi kutatások, melyek Durkheim figyelmét hosszú éveken át lekötötték. Sokkal lényegesebb vonást szolgáltat a gondolkodó szellemi portréjának megrajzolásához az a tipikusan durkheimi- vagy helyesebben talán: az a tipikusan francia társadalom- és történelembölcseleti megállapítás, hogy a *totem* fokán álló társas csoport eszmekészletét is ugyanaz a logikai művelet alakítja, mint akár a legmagasabb tudományos eszméket. A logika, olvassuk a *Les formes élémentaires* 340. és következő lapjain, a fogalomalkotással egyidős. „Nincs olyan történelmi korszak, melyben az ember a zavar és ellentmondás krónikus állapotában élt volna... A tudomány valóságmagyarázatai, persze, „igazabbak“, mert módszeresebb, ellenőrzöttebb megfigyelésen és vizsgálaton alapulnak, de lényegükben nem különböznek a primitív gondolkodás valóságmagyarázataitól.“ Mert ha a primitív magát (toteme szerint) kengurunak tartja s a napról azt hiszi, hogy madár, csak hirtelen és elhamarkodottan, minden megfigyelés nélkül azonosít. Am nem azonosítunk-e mi is, midőn a meleget mozgásnak, a fényt az éter hullámzásának nevezzük és minősítjük? Nem egyesítünk-e mi is vélt benső összefüggés kötelékével külsőleg merőben különböző, heterogén elemeket? A lényegen nem változtat, hogy a mi azonosításaink jobb, valóságosabb megfigyeléseken alapulnak, hogy a mi „igazságaink“ türelmesebben megfigyelt és meggondoltabb szempontok szerint csoportosítanak...

Durkheim tehát nem fogadja el Lévy-Bruhl megállapításait az illogikus primitív gondolkodásról.

Lucien Lévy-Bruhl — a *Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieures* s a *Mentalité Primitive* című művek ismert szerzője — ugyanis az eszme és fogalomalkotás egy egészen sajátos, a mai logikától eltérő formáját vélte felfedezni a szociális fejlődésnek azon fokán, mikor az eszmélő még nem tud különbséget tenni a természetes és természetfeletti, az objektív és szubjektív, a valóság és az álom között; mikor még minden határ szétfolyó és minden egyesülhet és lehetséges. Ezt a szerinte még logikátlan fejlődési fokot — „ou tout se mêle et tout participe a tout...“ — nevezte Lévy-Bruhl (jobb szó híján, mint maga is hangsúlyozza) a *participáció* fokának... Durkheim sem hagyja természetesen figyelmen kívül a „participáció“ ilyirányu értelmét, csak azt vonja két-

ségbe, hogy a gondolkodás e kezdeti foka még ne volna logikus. Durkheim szerint a legkezdetlegesebb eszmei művelet is logikus kapcsolat eredménye: különbözőnek látszó elemek kapcsolása vélelmezett benső összefüggések szerint. Igaz ugyan, hogy a primitív gondolatvilágban eszmeileg kapcsolt tények nem felelnek meg a valóságos összefüggésnek. Igaz, hogy az ember nem kenguru vagy egér s a nap nem madár; igaz, hogy (Lévy-Bruhl egyik híres példáját említve) az árnyék nem úgy tartozik az emberhez, mint a lehelet vagy a vér. Ám mindez csak azt jelenti, hogy a kapcsoló értelem, fejlődésének kezdeti fokain, még nem rendelkezik elegendő tényleges tapasztalattal, s hogy másfelől az egyszer igaznak vélt összefüggések revíziójára nincs még lehetőség, mert a kezdetleges közület féltékenyen őrzi hagyományos elképzeléseit és szent igazságokként örökíti őket nemzedékről nemzedékre. Valójában azonban a participáció sem más, mint ahogy Marcell Mauss, Durkheim leghűbb famulusa és szellemi örököse, hangsúlyozza, mint a logika alapműveletére: az azonosításra való törekvés: „un effort pour identifier“.

Azt hisszük, nem férhet hozzá kétség, hogy Durkheim álláspontja a helyes. Mert hiszen, ha a primitív nem volna képes a logikus eszmeműveletre s nem tudna csoportosítani tényleges összefüggéseket is, nem volna képes arra sem, hogy akár a leggyámoltalanabb szerszámot készítse magának s valamikép, ha mégoly szegényesen is, ellássa magát. A primitív is logikus, csak ép nem tud a logikájáról, mert nem érdeklik a kis és mindennapos tények és igazságok, mert nagy és távoli csodák kötik le „figyelmét“ — olyan történések, amiket még nem figyelhet meg ténylegesen, amikről csak éber (rendkívül éber) képzelete ad neki számot.

René Maunier is megállapítja ezt a maga rendkívül tömör és kifejező stílusában: már említett Szociológiai Bevezetőjében olvasunk rossz, a helytelen megfigyeléseken alapuló eszmei kapcsolásokról, mikor még a képzelet fojtja meg a megfigyelést... ou l'imagination étouffe trop souvent l'observation... Hasonló eredményre jut Charles Blondel, a nemrégiben elhunyt kiváló társadalom-pszichológus is, mikor egyik halála után megjelent cikkében a primitív gondolatvilágban is elválasztja a misztikus-religiózus képleteket, melyeket a közület a maga végső kérdéseire ad feleletül s amelyeket ezért szent és érinthetetlen igazságokként kezel, s azokat a tényleges tapasztalatokat, melyeket az egyes a maga kis és mindennapi munkája nyomán, javarészt persze még öntudatlan, fogad és alakít, melyek tehát a jószágtermelő (vagy technikus) magatartást irányítják. Csak annyiban mond ellent Blondel, nagyon helyesen, Durkheim túlzóan monista felfogásának, hogy a kezdet tényleges megismeréseit nem a vallásos elképzelések szövevényéből vezeti le, hanem a vallásos képzelettől merőben különböző megfigyelések eredményeinek tartja.

III.

Durkheim életművét egy nagy gondolat fogja össze: a szociális haladás, a társadalom végül is, minden akadály ellenére is győzelmes haladásának hite — az a nagy vízió, mely beragyogja fényével a francia szociológus-filozófusok írásait: a XVIII. század enciklopédistáitól Condorcet, Saint Simon és Comteon át a ma is élő és virágzó Durkheim iskoláig. „La loi supérieure du progrès de l'esprit humain entraîne et domine tout“: Az emberi szellem haladásának fensőbb törvénye ural min-

dent... Condorcet hűséges tanítványa, a csodálatosan élő és modern Saint-Simon adja az elvet Comtenak tovább, akitől Durkheim veszi át a legteljesebb, a legösszefogóbb: filozófikus pillantással.

Ez a hit vezeti a *De la Division du Travail* szerzőjének tollát, mikor a munkamegosztásban: az egymás szükségleteinek kielégítésére dolgozók növekvő s egyre tudatosabb együttműködésében véli felefedezni a társasélet első és legbiztosabb garanciáját. Ez a meggyőződés kutatja már a vallás elemi formáiban is a közösségi érzés s a valóságot rendező gondolat első csiráit — azokat a logikus alapsejteket, amelyekből, évezredek során, kivirágzott a modern tudomány. Ez pillantja át a szellem országutját a kezdetleges vallások végső feleleteitől az egyéni génusz felismeréséig, melyek ugyan az egyéni zsenialitás felszíkrazó csillagutján keletkeznek, de mégis, minden idegszálukkal a közösség szellemi közkincsének humuszából merítik és ujtják életerejüket. S a társadalom szinte orgánikus haladásának hite szól a *morális nevelés s a laikus morál* durkheimi tanából is.

E „laikus morál“ az az alakuló fait social, az az ideális társadalmi tény, melynek Durkheim legérettebb figyelmét szentelte, melynek megvilágítására legmélyebb és legátfogóbb, sokszor az igazi bölcsélet magaslataig emelkedő gondolatai szolgálnak. A posthumus *Éducation morale* a nagy gondolkodó legszebb műve.

Mert az a szolidaritás, az a társadalmi „kohézió“, melyet a munkamegosztás hoz létre, nem eléghette ki a *Division du Travail* szerzőjét. Bármily lényegesnek találta is Durkheim (e könyvében még kétségtelenül Spencer utjait követve) a munkamegosztás által létrehozott különbözőzés és egymásrautaltság erkölcsi hatásait — úgy hogy szinte kategorikus imperativuszként állította fel a munkamegosztás alaptételét: „Mets-toi en état de remplir utilement une fonction déterminée“: Tedd magad képessé, hogy hasznosan végezhess el egy meghatározott tevékenységet —, nem felelte Durkheim azt sem, hogy a munkamegosztás által létrehozott szolidaritás alapja mégis csak a közös érdek, hogy addig tart ezért csupán, amíg az érdek, s hogy valójában akkor is mesterséges, „mechanikus“, marad a munkamegosztás s a szolidaritás, mikor külső formáját tekintve már fejlett, messzeágazó, szinte „orgánikus“ összefüggésű. Saint-Simon és Auguste Comte tanítványa, szellemi filozófiájuk és társadalomszemléletük örököse, tudta jól, hogy a legfejlettebb munkamegosztású társadalom is atomizált, labilis, a legcsekélyebb megrázkódtatásra részeire bomló, ha nem tölti el szellemi egységgel és nem lelkesíti egy érzés, egy gondolat; hogy nincs más valóban álló, külső veszélyekkel nyugodtan szembenéző közös alap, mint a szellemi — az a „spiritualité croissante“, az a növekvő szellemiség, melyről Comte gyakran beszél s amelynek legsúlyosabb törését a mi társadalmunkban Durkheim épp abban látta, hogy nem egyenlő fejlettségű társas életünk különböző területein: hogy a technikai alkalmazásban például már a felhők közt jár, azokban az összefoglaló és iránytadó válaszokban azonban, melyek a legdöntöbben befolyásolják az egyén lelki és gondolatvilágát, még nem jutott túl a sokezeréves kezdeteken... Ezért nem volt Durkheim számára nagyobb és méltóbb feladat, mint a kettő: a technikai tudás s a morális öntudat, a részletes ismeret s az összefoglaló szintézis összehangolása, harmóniája: Az orgánikus munkamegosztással dolgozó társadalom tech-

nikai fejlettségéhez illő hit és lelkesülés — ez a Durkheimi laikus morál.

...Már voltak századok, mikor az embernek embertársaihoz való viszonya lépett az erkölcsi érdeklődés s ezzel a morális nevelés előterébe. Mikor az volt a bűn, amit az ember embertársaival szemben elkövetett. Mikor a közösségi élet mindennapjai — „les vrais devoirs sont quotidiens“ — a kis célok és kis reménységek szentesültek... A kereszténység is ilyen hangsúlyosan emberi, ilyen emberséges célokat szentesítő vallás: Istene az emberiség üdvéért adta véréét. „A kereszténység azt vallja, hogy az az ember legfőbb kötelessége Istennel szemben, hogy teljesítse embertársaival szemben való kötelezettségeit.“ ...Ám, ha az emberséges erkölcsi parancs nem nélkülözhetette *eddig* a vallási szankció erejét és méltóságát, elkövetkezett az az idő, mikor e nélkül is meg kell élnie és állnia; mikor nem lehet számára más felsőbbség, mint a racionális belátás, melynek nincs szüksége misztikumra, emberfeletti hatóerők megszemélyesítésére, a végtelen és kiszámíthatatlan előtt térdre kényszerülő félelemre, mert látja és egyre jobban látja, a társas életben éppugy, mint a fizikai világban, az összefüggéseket, miket az ember, egy ember sem hagyhat figyelmen kívül. La personne humaine n'échappe point au monde et à ses lois: Az ember nem menekülhet a világ törvényei közül s ha megkísérli — öntudatlan vagy tudatos és bűnös akarattal — előbb-utóbb eléri a büntetés. Nincs más kényszer és nincs más szabadság. Pascal híres mondatát, hogy „a jobb erkölcs a jobb gondolkodás“, az örök francia logika e néhány száz évvel későbbi fia így fogalmazza: „C'est la pensée qui est libératrice de la volonté...“ A dolgok összefüggésének ismerete adja a lélek, az akarat, az emberi szabadság méltóságát... Ki nem látja, hogy menetelünk, egyre nagyobb aktivitással és öntudatossággal, a végtelenbe vesző cél felé. Nincs és nem lehet más igazi és emberséges lelkesülés... S ez a tiszta racionális belátás, ez a „nudité rationelle“, a maga lélektani és társadalomtudományi felismeréseivel szükségkép elvezet addig, ami a célja és ideálja minden mitológikus-vallásos parancsnak is: a közösségi együttélés biztosításáig — addig az „équilibre complexe“-ig, addig az egyetemes és átfogó egyensúlyig, melynek benső harmóniája átárad az egyesre is, mert hisz az egyes ember lelkileg és szellemileg mindenkor a körülötte folyó közösségi élet szülötte és neveltje. Ha ez a közösségi élet időszerűtlen és egyenetlen, az egyén lelki és szellemi élete is egyenetlen, labilis, benső harmónia nélkül való. Nincs lelki egyensúly megingott társadalomban. Az egyéni célok harmóniája mindenkor a harmonikus társadalmi viszonyok eredménye, empirikus s egyben erkölcsi igazolása. S minél fejlettebb a társadalom, minél több tudomása van örök és el nem mozdítható összefüggésekről, annál méltányosabb, egyetemesebb, tudatosan kollektivebb is... A szocializmus sem egyéb így voltakép — s e valóban nagyszabású racionális monizmus hangsúlyozza is ezt minden kínálkozó alkalommal — mint a racionális belátás szükségkép elkövetkező és szükségkép győzelmes foka: „Mert az az igazságtalanság jellegzetes vonása, hogy nem a dolgok természete szerint való, hogy nem észszerű“.

*

Aki érzi a morális dolgok élő erejét, írja Durkheim az *Éducation morale* lapjain, az a szív melegségével tud róluk beszélni — s e meleg melegengető, közölhető... et la chaleur est communicative... Valami egészen

sajátos, szemérmes pátosz önti el aranyfényével a durkheimi stílus csúcsait. S e csúcsokon — e XIX. századi feltétlen optimizmusban a mi sötétbe borult világunk számára is van valami meghatározó és vigasztaló. A tudományba vetett hitnek valóban nem lehetnek Hióbjai és Jeremiásai. De a tudomány durkheimi méretű bajnoka se láthat mindent pozitív biztossággal. Durkheim se látta az osztályharc valóságát vagy legalábbis nem akarta látni (Marcell Mauss említi róla, hogy abszolút ellensége volt minden harcnak, az osztályharcnak is; s hogy a szociális változást és haladást csak úgy akarta, ha abból az egész társadalom hasznot lát, nem csupán egyes frakciók) s az osztályharc valóságának, e súlyos fajtáknak számbavétele nélkül akart a „morális dolgokról“ beszélni. Nyilvánvaló, hogy nem tudhatott, hogy hite utópia maradt csupán, melyet nem igazoltak a tények, s hogy a durkheimi „la morale“ éppúgy üres kategória, melyet el kell tölteni a történelmi valóság tartalmával, akár Kant kategórikus imperatívusza.

Durkheim a múlt század közepén született az elzászi Epinalban s úgy élte le életét 1917-ben bekövetkezett haláláig, hogy egyre növekvő hír, tekintély és szeretet övezte valóban tiszteletreméltó személyét. Az a pillantás, mely elmozdithatatlan sziklatömböknek látta a társadalom parancsait és előírásait s nem akart ismerni más változást, csak azt, amit a lassan alakuló élet porlasztó és fejlesztő erői hoznak létre, csak egy stabilis korban s csak egy harmóniában eltöltött élet valóságsszemléleteként keletkezhetett. Az Éducation morale szerzője nyugodt haladó és bizó korszak kimagasló személyisége volt. Azóta sziklákat görgettek el az események és földrengések szaggatták fel a talajt...

Ha Durkheim alkotó ereje teljében érte volna meg e változásokat, nagyszerű valóságérzéke a kezesség rá, hogy dinamikusabbá, benső feszültségeket és veszélyeket feltáróvá emelte volna tanát.

G Y E R E K E K

Irta: NAGY ISTVÁN

Kitavaszkodott, mint máskor. Dimitrét és Alexet befogták disznópásztornak a gazda malacai mellé. Volt belőlük vagy husz. Kiverték őket a hátrába. Dimitre az öccsével korahajnalától csillagragyogásig a szabad mezőkön kódorgott nagyapja elnyűtt bocskorában s agyonfoltozott, megkurtított ruháiban. Verte őket az eső, a jég és az éhség. Különösen Dimitre éhezett sokat. Nem egyszer, amíg a száz felé iramódott malacok után futkosott, azalatt öccse mind felfalta a kettőjük számára tarisznyáit malmaligát. Mikor megkérdezte tőle, most már aztán ő mit egyen, az csak nézte a földet s egykedvűen ismételte:

— Még jól se laktam.

Nem tudott rá haragudni, olyan fájdalmas egyszerűséggel mondta. Csak annyit válaszolt:

— Látszik, hogy kisebb vagy, Alexe.

— Kisebb, de erősebb, — gyult ki hirtelen az öccse szeme. Igaza is volt. Hamar letépette a bátyját, ha összekaptak. Dimitre tudta azonban, hogy ha egyszer úgy istenigazában megerőltetné magát, ő is oda tudná te-